

KAPITTEL 2

STEINBRUKENDE TID. FANGSTKULTUR

Dette kapittelet gir en kort oppsummering av resultatene fra undersøkelsene av boplasser fra steinbrukende tid i Gråfjellområdet (T. Amundsen 2007a) og ved Rena elv (Stene (red.) 2010). I perioden 2003–2007 ble det undersøkt 7 lokaliteter i Gråfjellområdet og 24 lokaliteter langs Rena elv (se vedlegg 7 og 8). I tid spenner lokalitetene fra mellommesolitikum til rundt starten av vår tidsregning.

GRÅFJELLOMRÅDET

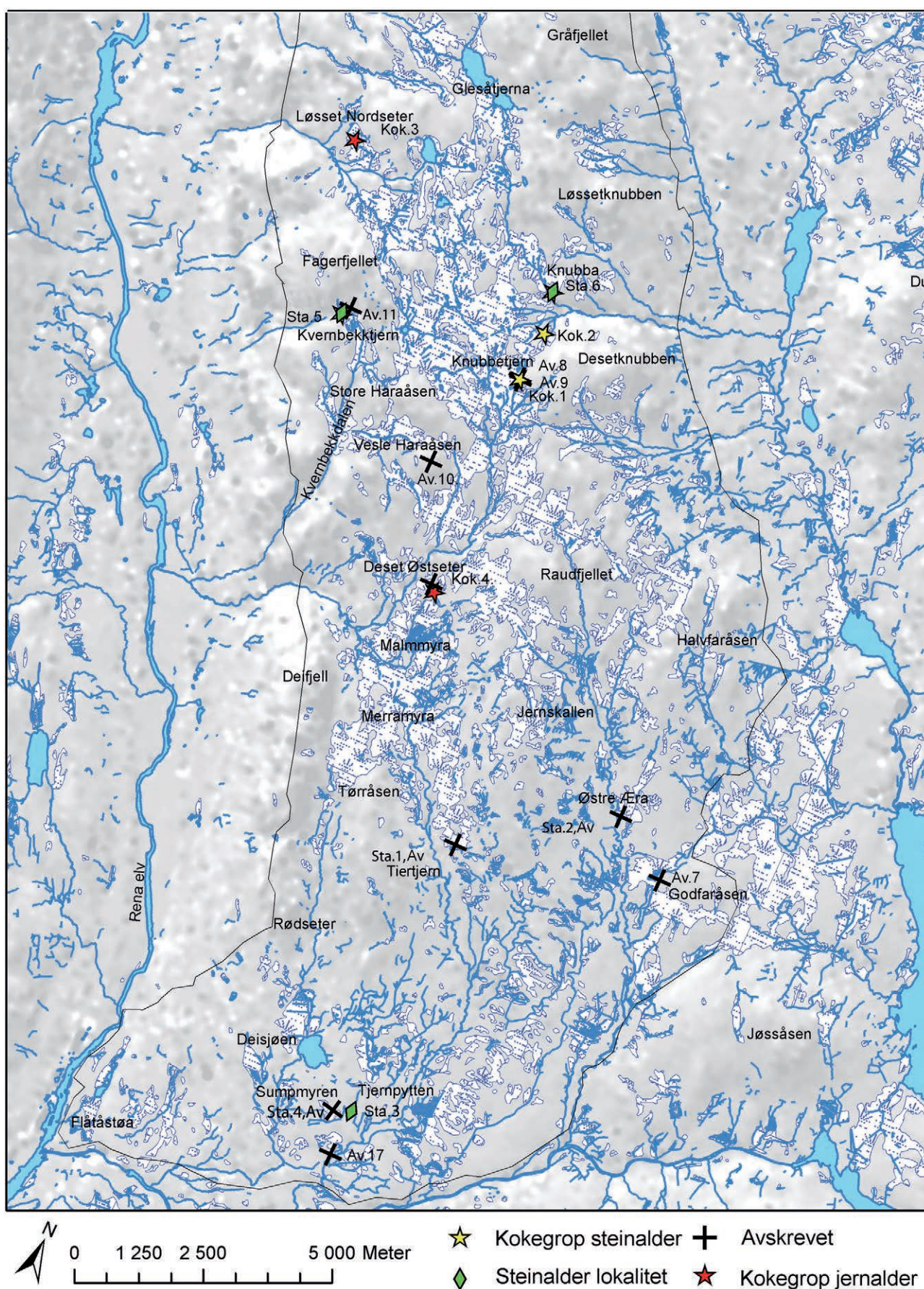
Det er påvist relativt få spor etter mennesker fra steinbrukende tid i Gråfjellområdet. Etter utgravning (T. Amundsen 2007a) og ny gjennomgang av funnmaterialet fra registrerte lokaliteter (Eigeland 2007) kan bare 16 lokaliteter betegnes som sikre spor etter opphold. Av disse er 13 boplasser, hvorav 3 lokaliteter er representert med kokegroper, 1 lokalitet besto av skjørbrent stein og 2 lokaliteter utgjorde enkeltliggende kokegroper. Bruken av området kan grovt sett deles i to, med et nordlig og et sørlig område. I *nord* kan aktiviteten knyttes til bruk av spredtliggende kokegroper i eldre steinalder. Før undersøkelsene i Gråfjellområdet og ved Rena elv var de fleste undersøkte kokegroper i fjell- og skogsområder på Østlandet datert til eldre jernalder. Alle kokegroperne fra Gråfjellområdet og de fleste gropene ved Rena elv hadde et trekullag i bunnen og var fylt med skjørbrente steiner. I Gråfjellområdet var dessuten gropene fra steinalderen fullpakket med skjørbrent stein (T. Amundsen 2007a). Noen groper langs Rena elv som kun var fylt med skjørbrent stein uten trekullag i bunnen, er også definert som kokegroper (se vedlegg 9 for informasjon om kokegroper tilknyttet steinbrukende tid i Gråfjellområdet og ved Rena elv). Gropene i Gråfjellområdet lå ca. 800–860 moh. og er datert til tidsrommet mellommesolitikum–seimmesolitikum (fig. 2.5). På boplassen Knubba ble det gjort 99 funn av jaspis i tilknytning til en kokegrop. Her var alt materialet slått, men ingen avslag eller gjenstander hadde spor av å være sekundærbearbeidet. Materialet besto blant annet av en flekke og fem mikroflekker slått fra sammen kjerne og utgjør en enkelthendelse. Ett jaspisavslag ble funnet nede i gropa. Det er derfor trolig at steinmaterialet og kokegropa er samtidige (T. Amundsen 2007a:40). Tre C14-dateringer fra

kokegropa ligger innenfor tidsrommet 8150–7445 f.Kr., det vil si mellommesolitikum, og er det hittil eldste daterte funnet etter menneskelig aktivitet i Østerdalen (Stene et al. 2010:518). Dette tyder på at de første menneskene kom hit ikke lenge etter at de høyestliggende områdene var isfrie, rundt 9000–8000 f.Kr. *Sør* i Gråfjellområdet lå boplassene ved mindre vann som Tjernpytten, Deisjøen, Grosstjern og Tiertjern og ved elva Østre Æra. Funnmaterialet og radiologiske dateringer viser til opphold i tidsrommet mesolitikum–bronsealder, muligens også inn i førromersk jernalder. Det sparsomme kildematerialet og sammensetningen av funn indikerer at oppholdene har vært av kortvarig karakter, både i nord og i sør, og trolig er et resultat av jakt ekspedisjoner. Både registreringene og undersøkelsene viser at enkelte steder kan ha blitt oppsøkt flere ganger gjennom steinbrukende tid. Kokegroperne indikerer opphold i sommerhalvåret. Landskapet, med kalde vintrer med tele i bakken, gjør at det er vanskelig å grave groper på vinteren.

RENA ELV

De 24 undersøkte lokalitetene ved Rena elv lå på begge sider av elva innenfor en strekning på i underkant av 1 kilometer (fig. 2.3 og 2.4). Lokalitetene lå spredt, men relativt tett, både ved elvebredden og på terrassekantene. De hadde stor variasjon når det gjelder alder, utbredelse, funnmengde og antall strukturer. Boplassene besto av mer eller mindre avgrensede funnkonsentrasjoner, noe som tyder på flere aktivitetsområder. Gjenstandenes typologi og naturvitenskapelige dateringer viser at aktivitetsområdene kan være samtidige, men at de også kan representere flere opphold fra ulike tidsperioder (Stene et al. 2010:457–461).

Lokalitetene karakteriseres av den store råstoffvariasjonen både innad på de enkelte lokalitetene og mellom dem. Noen råstoff forekommer lokalt, mens andre er blitt distribuert over lengre avstander. Lokalitetene datert til mesolitikum er kjenne-tegnet av høy råstoffvariasjon ved produksjonen av steinredskaper. Det er blant annet høy utnyttelse av lokale kvartsitter, men også av råstoff som kan knyttes til spesifikke områder øst for Rena elv og Åmot, slik som kambrisk flint, mostein og jaspis, i tillegg

Figur 2.1. Undersøkte lokaliteter fra steinbrukende tid i Gråfjellområdet.
Figure 2.1. Excavated Stone Age sites in the Gråfjell area.

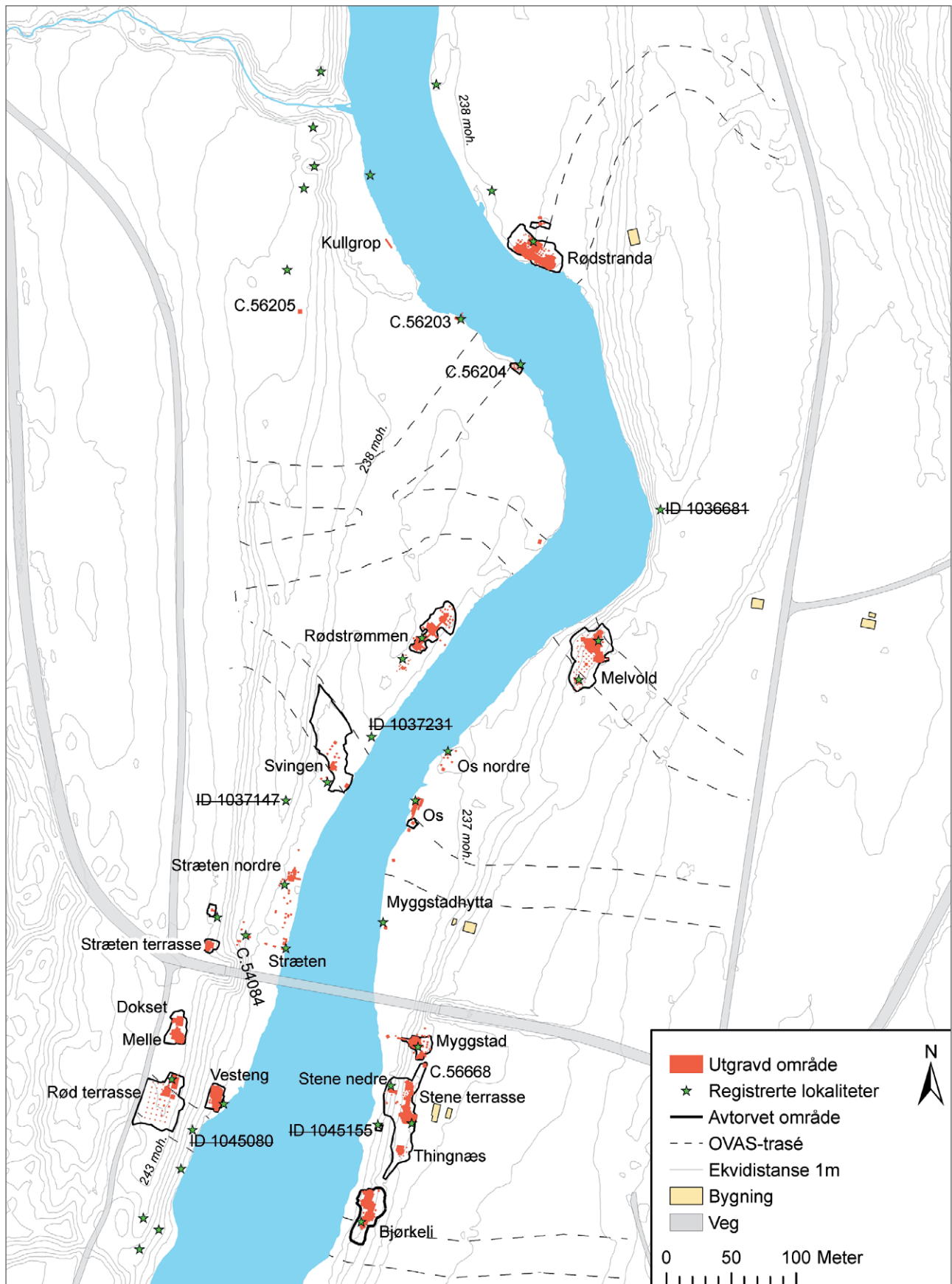
Over: Figur 2.2. Lokaliteten Tjernpytten. Her ble det funnet 1 fragment av en skiferspiss og 878 flintfunn, blant annet et fragment av slipt flint. De littiske funnene er typologisk datert til tidligneolitikum og seinneolitikum/bronselader.

Over: Figure 2.2. The central part of the site Tjernpytten with the bog in the background.

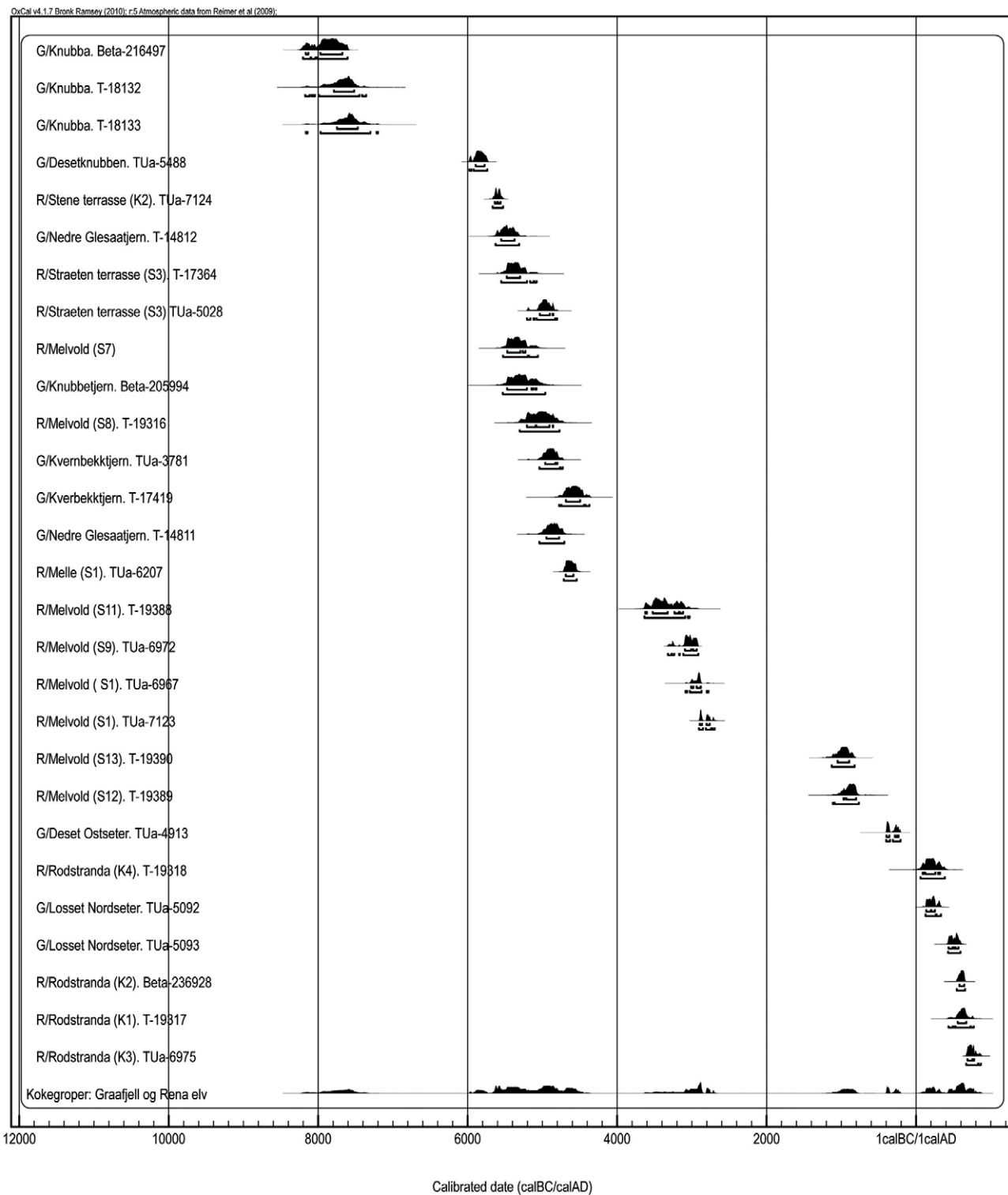

Til venstre: Figur 2.3. Undersøkesområdet ved Rena elv, sett mot nord (foto: T. Heibreen).

Left: Figure 2.3. Aerial photograph, facing north, showing the investigation area at the river Rena (photo: T. Heibreen).

Figur 2.4. Undersøkte lokaliteter ved Rena elv.
 Figure 2.4. Excavated sites along the river Rena.

Figur 2.5. Radiologiske dateringer fra kokegroper i Gråfjellområdet og ved Rena elv presentert kronologisk (program: OxCal v. 4.1.7). G = Gråfjellområdet og R = Rena elv.

Figure 2.5. All radiocarbon dates from cooking pits in the Gråfjell area and at the river Rena presented chronologically (program OxCal v 4.1.7). G = the Gråfjell area, and R = the river Rena.

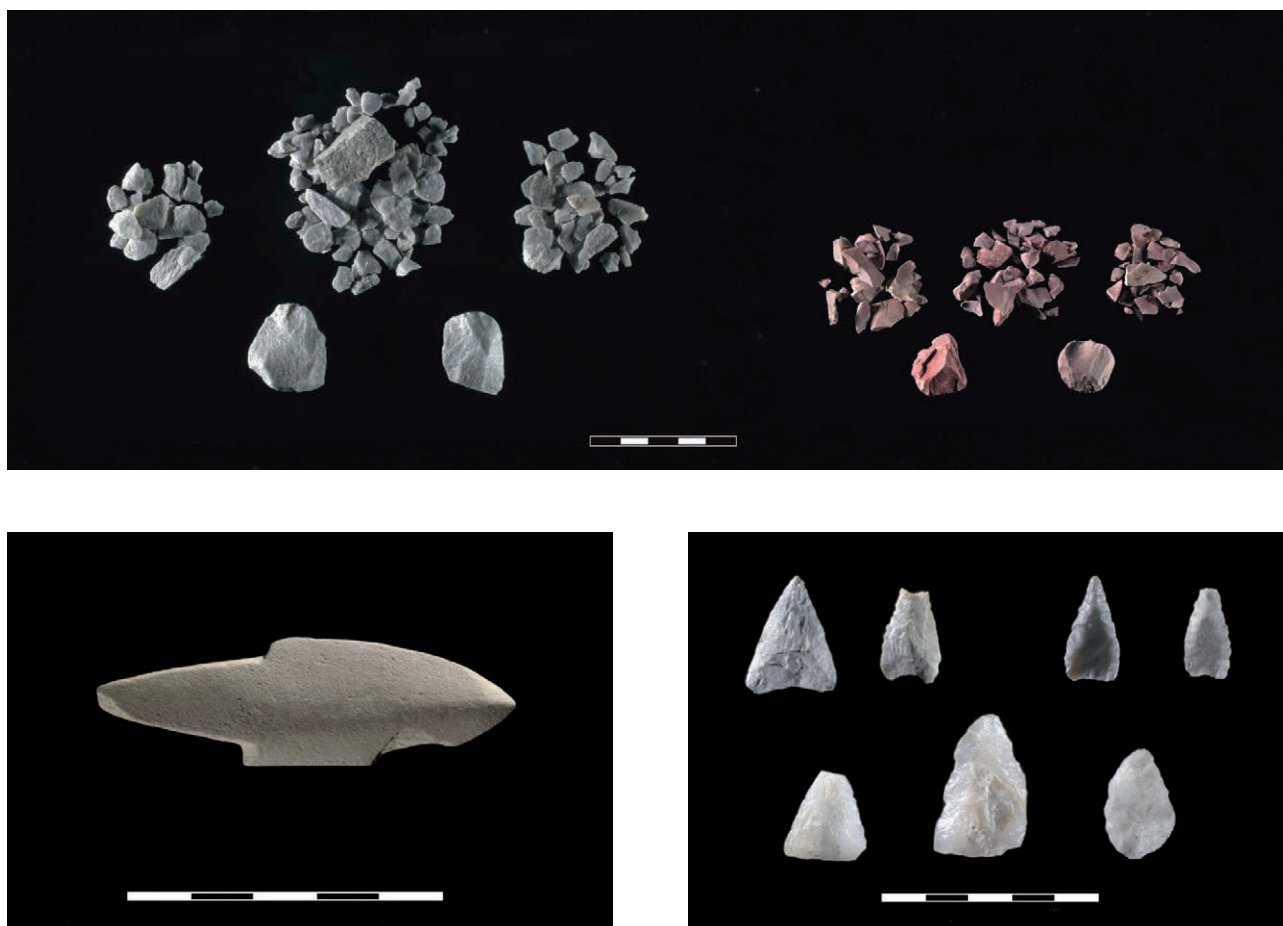
*Figur 2.6. Flyfoto av utgravningsområdet på lokaliteten Melvold (foto: T. Heibreen).
Figure 2.6. Aerial photograph of the site Melvold during excavation (photo: T. Heibreen).*

til strandflint. Bruken av flint gjennom hele steinbrukende tid viser kontakt med kystnære områder, men denne kontakten varierer muligens i intensitet. I overgangen mellom seinmesolitikum og tidligneolitikum synes bruken av flint å øke. Den omfattende bruken av ringsakerkvartsitt viser trolig at dette er et lokalt råstoff, samtidig som denne bruken forsterker kontaktretningen mot innlandsområdene østover. I tillegg later en økt utnyttelse av dette lokale råstoffet til å skje i overgangen til bronsealder (Stene et al. 2010:500–508).

Boplassene har trolig vært både sommer- og vinterboplasser. Det ble funnet fiskebein på tre av dem. Fiske har antakelig vært en sommeraktivitet. Om sommeren, når elgen er spredt over større områder, kan fisket ha vært et viktig erverv. Det ble funnet kokegropser ved flere boplasser (fig. 2.5 og vedlegg 9), noe som kan være et argument for at det dreier seg om sommeropphold. Bein av elg viser at elgjakt har vært viktig. Elva ligger sentralt i forhold til de områdene der elgen i dag holder til om vinteren. På boplassen Stene terrasse ble det avdekket rester av en tuft med en konsentrasjon av skjørbrent

stein som både i mengde og spredningsmønster er lik forholdene tilknyttet hustuftene ved Persmyra på Rødsmoen, og som er tolket som vinterboliger (Boaz 1997:46–54, Kræmer 2007:121, Stene et al. 2010, fig. 4.21, s. 485).

Undersøkelsene tyder på at jakt, fangst og fiske har vært blant de viktigste ervervene for menneskene som oppholdt seg i områdene, selv om enkelte funn, som slipte flintøkser, flintsigd og keramikk, kan indikere tilknytning til jordbrukende samfunn. Det framkom totalt 30 fragmenter av slipte flintøkser fordelt på 4 lokaliteter, og det kan dreie seg om biter fra minst 9 slipte økser (Stene et al. 2010:514). Det er verdt å merke seg at det også ble funnet 16 fragmenter av slipt flint, som trolig kommer fra én eller to økser på lokaliteten Tjernpytten i Gråfjellområdet. Enkelte stykker stammer fra tidlig- og mellomneolitikum (3800–2350 f.Kr.; 5000–3850 BP). På boplassen Os ble det funnet keramikkbiter. Bitene (114 stk.) var små og stammer trolig fra to kar. Godset og dekor med små streker ved randen antyder en neolittisk datering. Keramikkbiterne er dermed den eldste keramikken

Figur 2.7. Øverst: skrapere og retusjeringsavfall av kvartsitt og jaspis fra lokaliteten Bjørkeli. Nederst til venstre: skiferspiss fra lokaliteten Rødstranda. Nederst til høyre: flateretusjerte pilsplisser i ulike råstoff og tilvirkningsteknikker fra lokaliteten Rødstranda (foto: K. Helgeland, KHM).

Figure 2.7. Top: scrapers and production waste of quartzite and jasper from the site Bjørkeli. Bottom left: slate point from the site Rødstranda. Bottom right: bifacial points made of flint and quartzite in various manufacturing techniques from the site Rødstranda (photo: K. Helgeland, KHM).

som hittil er påvist i Hedmark. Flintfragmenter tolket å stamme fra en flateretusjert sigd ble funnet på boplassen Rødstranda. Én av bitene har spor etter både polering og sliping (Högberg 2008, Damlien 2010:444). Flintsigder plasseres vanligvis innenfor seinneolitikum og eldre bronsealder (Østmo 1988:74 ff.). Sigden er ut fra funnkonteksten tolket å være brukt som emne for videre redskapsproduksjon.

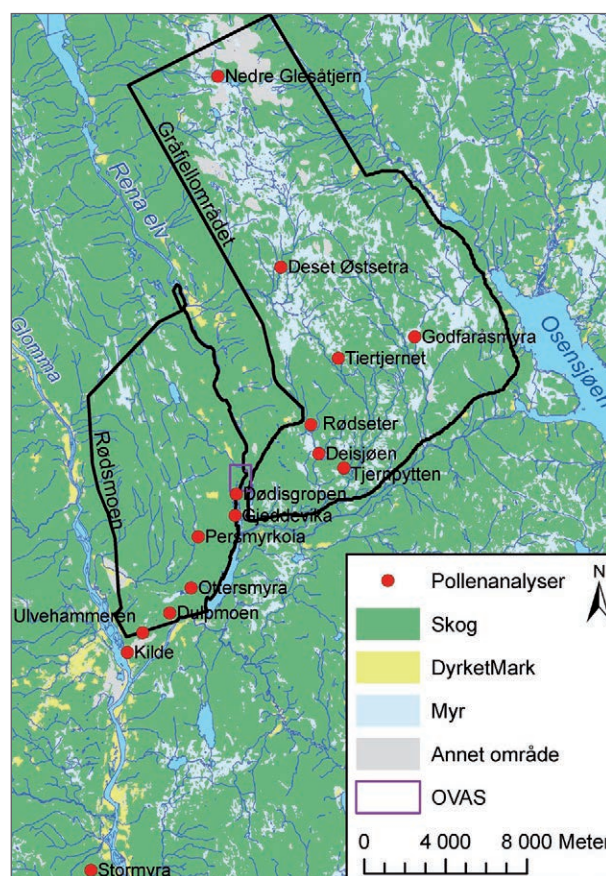
Ut fra typologi og naturvitenskapelige dateringer spenner bruken av boplassene fra mellommesolitikum til og med eldre førromersk jernalder (se Stene et al. 2007, tab. 4.1, s. 510). I den grad det er mulig å gjøre noen kvantifisering av bosetningssporenes fordeling over tid, er det først og fremst seinmesolitikum som inntar en framtrædende rolle (Stene et al. 2010:519). Før undersøkelsene ved Rena elv var det påvist få boplasser fra sein steinbrukende tid

(seinneolitikum/bronsealder–eldre jernalder) i dette området. Utgravningene på Rødsmoen av elleve steinalderboplasser, hvorav fem hustuffer (grop-tuffer) ved Persmyra, viser at funnene hovedsakelig kan dateres til ca. 5000–3000 f.Kr. (6000–4500 BP) (Boaz 1997:139). Etter undersøkelsene på Rødsmoen ble det hevdet at det skjedde et markant brudd i bruken av området da groptuftene gikk ut av bruk i yngre steinalder. Endringene besto av et skifte fra et fast forflytningsmønster til et mer diffust forflytningsmønster. Det ble også hevdet at boplassene tilknyttet denne yngre fangstkulturen er utydelig markert og sporene etter bruken av området diffuse fram til slutten av eldre jernalder (Narmo 2000:95). Undersøkelsene ved Rena elv viser derimot at flere boplasser kan knyttes til sein steinbrukende tid, først og fremst erkjent gjennom materialet av flateretusjerte spisser av kvartsitt.

SEIN STEINBRUKENDE TID – ØKENDE TILKNYTNING TIL LANDSKAPET

På fire lokaliteter ble det funnet flateretusjerte spisser av kvartsitt. Én av spissene funnet på lokaliteten Dokset er et forarbeid til en større, lansettformet spiss av ringsakerkvartsitt. Ut fra produksjonsavfall er spissen bearbeidet på stedet. Da dateringsrammen for slike spisser fortsatt er uklar, kan den ikke dateres nærmere enn til steinbrukende tid (seinneolitikum/bronsealder–eldre jernalder) (Melvold 2010:117). På boplassen Stråten nordre ble det funnet et fragment av en kvartsittspiss; muligens kan det dreie seg om en lansettformet spiss. Brente bein i tilknytning til spissen er radiologisk datert til romersk jernalder, og det kan muligens indikere at spissen er fra eldre jernalder (Persson 2010:190). En spiss fra lokaliteten Myggstadhytta kunne ikke typebestemmes, og en spiss fra Rødstrømmen er bladformet med konvekse sider og konveks base og indikerer en datering til yngre bronsealder–førromersk jernalder.

Rødstranda skiller seg ut fra de andre lokalitetene ved at det her ble påvist den høyeste konsentrasjonen av flateretusjerte bladformete pilspisser fra denne delen av Hedmark. Ut fra pilspissene og produksjonsavfallet er deler av lokaliteten tolket som en produksjonsplass for denne typen pilspisser (Damlien 2010, 2011:31). Lokaliteten omfatter et blandet materiale fra flere perioder, noe som antyder gjentatte opphold fra seinmesolitikum og fram til merovingertida, der oppholdene er tolket i tilknytning til jakt og fangst. Råstoffsamsetningen viser at ringsakerkvartsitt utgjør den viktigste råstoffressursen, etterfulgt av flint. Fra yngre bronsealder synes det å forekomme et skifte i bruken av råstoff, der kvartsitt av lokal type er anvendt i stor utstrekning, spesielt for tilvirkning av flateretusjerte pilspisser (Damlien 2010:453–454). Av i alt tolv hele og fire fragmenter av flateretusjerte pilspisser er tolv av kvartsitt. Retusjeringen varierer fra totalt flateretusjerte til slike som er retusjert bare langs kanten. Flere av spissene ligger i grensesonen mellom bladformete og triangulære, og utformingen av basis er både konveks, konkav og rett. Det er vanskelig å vurdere spissenes nøyaktige kronologiske plassering, men typologiske trekk tilsier at de kan plasseres innenfor tidsrommet fra eldre bronsealder til og med førromersk jernalder (Damlien 2010:441). Produksjonen av pilspissene synes å ha direkte forbindelse med jakt, da flateretusjerte pilspisser ofte settes i sammenheng med storviltjakt (Gustafson 1990). Flintfragmentene av en sigd funnet på boplassen antyder relasjoner til jordbruk / jordbrukende samfunn, men ut fra funnkonteksten har de

Figur 2.8. Lokaliteter hvor det er utført pollenanalyser av sedimentsøyler i Gråfjellområdet, ved Rena elv og på Rødsmoen.

Figure 2.8. Sites where pollen analyses on sediment columns have been carried out in the Gråfjell area, at the river Rena and at Rødsmoen.

trolig vært emner for videre redskapsproduksjon.

Lokalitetene med flateretusjerte spisser av kvartsitt datert til sein steinbrukende tid, det vil si den eldste delen av den ovenfor omtalte «diffuse» perioden, kan dermed sies å være betraktelig mer funnrisk enn det tidligere undersøkelser har vist. Videre viser undersøkelsene at det i overgangen til bronsealder utviklet seg en større tilhørighet til landskapet gjennom en økt utnyttelse av lokale råstoff, spesielt av ringsakerkvartsitt. Spissene viser at jakt og fangst fortsatt var hovederhvervet, selv om enkelte funn kan indikere tilknytning til jordbruk og/eller jordbrukende samfunn.

FANGSTFOLK OG JORDBRUKENDE SAMFUNN

De pollenanalytiske undersøkelsene av sedimentsøyler fra Gråfjellområdet (fig. 2.8) viser at forekomstene av beite- og kornindikatorer er svært minimale i steinalderen, men at det *kan* ha forekommet noe beiting fra og med neolitikum i både nord og sør (Solem 2001:299, 2004:15, 2005a:59,

Figur 2.9. Utgravning i stålkasse ved Rena elv.

Figure 2.9. Excavation in a 'steel box' along the river Rena.

2005b). Det er først i eldre jernalder, rundt starten av vår tidsregning, at beiteindikatorer blir mer tydelige i pollendiagrammene, selv om de fortsatt er relativt svake. Det er imidlertid usikkert hvilken form denne beiteaktiviteten har hatt. Undersøkelser har vist at jeger- og sanker-bosetninger kan forårsake oppgang i gress og lyng samt større variasjon i urter, samtidig som furu og andre treslag viser tilbakegang. Andre faktorer enn beitende bufe kan derfor forklare en oppblomstring av gress og urter (se Hicks 1993, Gunnarsdottir 1996, Bergstøl 2006). Først i yngre jernalder blir beiteindikatorer tydeligere, og de første tegn på korndyrking opptrer (Solem 2001:299, 2005b:12–13, 60, Midtbø 2004:25). De samme tendensene fra Gråfjellområdet kan gjenfinnes i pollenanalysene fra Rødsmoen. Generelt var det få spor etter beitende husdyr. Det ble påvist beiteindikatorer fra ca. 2500 f.Kr. (ca. 4000 BP) og korndyrking noe seinere. Sporene etter

korndyrking er svært lave (Høeg 1996:55, 57, fig. 49, s. 143, Bergstøl 2006:324). Det er derfor lite trolig at keramikken og bitene av slipte flintøkser datert til tidlig- og mellomneolitikum funnet ved Rena elv og Gråfjellområdet representerte jordbruksvirksomhet i området. Gjenstandene kan heller tolkes som kontakt med jordbrukende samfunn lenger sør. Keramikkar og økser kan ha vært viktige elementer i kommunikasjon og vareutveksling mellom ulike kulturer og på tvers av økonomiske grenser (Prescott 1996; Glørstad 2012), for eksempel mellom grupper i Østerdalen og Oslofjord-området. Fragmentene av en flintsigd funnet på Rødstranda kan også tolkes på samme måte. Som for periodene forut er det ingen sikre indikatorer på korndyrking i perioden seinneolitikum–førromersk jernalder. Det ser dermed ut til at bosetningen i området var basert på jakt og fangst fram til slutten av førromersk jernalder.